

Norbert Mappes-Niediek, PODIJELJENO NEBO EVROPE: ZAŠTO ZAPAD NE RAZUMIJE ISTOK, Fabrika knjiga, Beograd, 2024, 199 str.

Stara kletva „Dabogda živio u burnim vremenima” danas kao da je postala trajno stanje svijeta, beskrajna spirala nemira koja se iz dana u dan produbljuje. Živimo u epohi netrpeljivosti, u vremenu kada svjedočimo kako se globalni poredak potresa do svojih temelja. Sukob koji već četvrtu godinu traje, nije u svojoj biti, samo agresija i osvajački pohod; duboko u njegovoj pozadini skrivene su slojevi mističnog, identitetski usidrenog i kulturološki oblikovanog poriva, koji ovaj rat čine mnogo više od pukog spora oko teritorija.

Upravo iz razloga što živimo u burnom vremenu, u nama se javlja potreba za dubljim razumijevanjem suštine. Kroz pokušaje, makar i skromne, za tumačenjem onoga što leži u korijenu svega. Knjiga njemačkog novinara ima upravo takvu tendenciju i zadatak: da prikaže nepoznato i osvijetli ono što je površinski nevidljivo.

U središtu jeste zemlja koja je čvrsto ukotvljena na evropskom tlu, ali se uporno trudi da ne bude smatrana njegovim dijelom: Rusija. Šta leži u temeljima te potrebe za stalnom afirmacijom, tog dubokog resantimana zbog kojeg ju je Barak Obama jednom nazvao „regio-

nalnom silom”? Je li u pitanju rat ili nesporazum koji se ogleda kroz duboko nerazumijevanje dviju strana?

Već na samom početku knjige autor nas uvodi u posthladnoratovski period, dajući osvrt na širenje Evropske unije prema istoku i otvarajući pitanje zbog čega se najveća nuklearna sila i teritorijalno najveća država svijeta nije mogla uklopiti u ideju evropske zajednice. Osim što je „prevelika“ za takav projekat, Mapes-Nidik primjećuje da je dolaskom Vladimira Putina na vlast započeo proces postepenog udaljavanja Rusije od Zapada. Ipak, to udaljavanje autor ne predstavlja kao istorijsku nužnost ili neizbježnu sudbinu, već ga smješta u širi simbolički okvir - matricu u kojoj ni Zapad sam po sebi ne razumije u potpunosti potrebe, iskustva i mentalitet Istoka. Upravo iz tog nerazumijevanja, smatra autor, rađaju se sumnja i latentni animozitet.

Mapes-Nidik smatra kako se u zapadnoj imaginaciji, gotovo automatski, na pomen Istoka javljaju asocijacije na zaostalost, arhaičnost i nemodernost. Ipak, on lucidno podsjeća da je sam pojam „Istoka“ bio gotovo nepoznat na Zapadu sve do 18. vijeka. Linije razdva-

janja u ranijim epohama bile su prvenstveno vjerske: svijet se dijelio na Okcident i Orijent, na hrišćanski i islamski prostor. Druga važna podjela bila je ona između „barbarskog“ sjevera i civilizovanog Mediterana. U tom duhu, autor nas pažljivo vodi kroz razmišljanja mislilaca Rusoa, Voltera i posebno Johana Herdera o Istoku. Herderovi opisi stvarali su psihološki portret „istočnog čovjeka“, portret koji je kasnije pre-rastao u kliše i nastavio da živi i tokom hladnoratovskog perioda. Liniju razdvajanja Istoka i Zapada Mapes-Nidik, u skladu sa samim naslovom knjige, nalazi u vjerskom raskolu iz 1054. godine susret između papinog legata Humberta i patrijarha Mihaila Kerularija simbolički je predodredio odnos dviju civilizacija, odnos čije se posljedice osjećaju i milenijum kasnije.

Autor zatim prelazi na razmatranje same terminologije pojma „Istoka“ i pokazuje da se značenje te riječi kroz istoriju neprekidno mijenjalo. Ono što je za stare Grke bio „zapad“, sve preko Egeja, pa čak i dijelovi današnje zapadne Italije, s vremenom postaje potpuno preokrenuto. Padom Konstantinopolja mijenja se i evropska percepcija geopolitičkog pejzaža. U tom svijetlu Mapes-Nidik postavlja ključno pitanje: šta je zapravo Istok? I koliko je stvaranje negativne slike o njemu doprinijelo tome da, recimo, Poljaci nikada ne bi pristali da ih svrstamo u istu kategoriju sa Rusima.

Podjele Evrope mijenjale su se kroz istoriju, bilo da govorimo o Istoku, Srednjoj Evropi ili Jugoistočnoj Evropi. Autor se posebno osvrće na pojam Srednje Evrope, koji je zapravo njemački koncept nastao zahvaljujući Fridrihu Nojmanu. Nojman je taj prostor politički vezivao za Habsburšku monarhiju, zamisljavajući je kao područje koje se prote-

že sve do ruskih granica. Upravo je Rusija bila ta tačka razdvajanja i granica između Istoka i Srednje Evrope.

Hladni rat je potpuno potisnuo Nojmanovu ideju, pa se o Srednjoj Evropi gotovo i nije govorilo; dominirale su samo dvije kategorije: Istok i Zapad. Ipak, u književnosti je taj pojam živio. Klaudio Magris ga je nadahnuto portretisao kroz sliku *Mittleeuropa*, posvetivši mu jedno od najznačajnijih prozaičkih djela savremene Evrope. Dunav je za njega postao simbolična osovina koja povezuje narode i kulture, pa se granice Srednje Evrope mogu čitati upravo kroz tok te rijeke u kojoj je sabrana bezmalo jedna cijela ideja.

Na tu tradiciju se nadovezuje i Milan Kundera. U svom poznatom članku iz 1983. godine, pisao je o položaju Češke u istočnom bloku i tvrdio da se Evropa, od Atlantika do Urala, sastoji od dva različita svijeta. Jedan je oblikovan Rimom i katoličkom tradicijom, drugi Vizantijom i pravoslavljem. Kundera uvodi i pojam „treće Evrope“, tvrdeći da Srednja Evropa kulturno pripada Zapadu, ali da je geografski zatočenik u okvirima Istočne Evrope. Njegov tekst svjedoči o tome kako su Češka, Mađarska i Poljska sebe vidjele kao prirodni dio zapadnog kulturnog kruga. Istovremeno, člankom je izrazio i svojevrсни vapaj za spas Srednje Evrope, tog prostora koji je često bio ugrožen političkim pritiscima što su dolazili s istoka.

Nije teško naći sličnost s današnjicom: zemlje koje se neposredno graniče s Rusijom sve snažnije naglašavaju svoju pripadnost Zapadu. Ponekad se čini kao da se odvija nadmetanje u tome ko će se uvjerljivije predstaviti kao „istinski Evropljanin“. Kundera je Srednju Evropu nazvao istočnom granicom Zapada i opisao je kao projekt sabijanja raznoli-

kosti na malom prostoru: „maksimalna raznovrsnost na minimalnoj površini“, pisao je on. Nasuprot tome, po njegovom tumačenju, Rusija se oslanja na sasvim suprotan princip: „minimum raznovrsnosti na maksimalnoj površini“.

Podjele se, naravno, mogu uočiti na mnogo načina. Jedna od najočitijih bila je ona koju je stvorila gvozdena zavjesa tokom Hladnog rata. No, glavno pitanje koje se danas nameće glasi: da li je Srednja Evropa, prije svega kulturni, a tek onda i (geo)politički prostor, dobila novu važnost nakon ruske agresije na Ukrajinu? Može li takav identitetski sloj postati vidljiviji i snažniji unutar nadnacionalne strukture kakva je Evropska unija? Ipak, kada se govori o Srednjoj Evropi u njenom punom značenju, nameće se pitanje postoji li zaista jedna jedina Srednja Evropa ili više njih? Pojedini autori tvrde da ih ima najmanje dvije, čak i tri. Jedna se oblikuje oko snažnog njemačkog uticaja i „alpsko-jadranskog“ prostora kojem pripadaju Bavarska, Austrija, dijelovi Italije, Slovenija i Hrvatska. Druga se prepoznaje kroz zemlje Višegradske grupe (Mađarsku, Češku, Poljsku i Slovačku), koje su zajedničko iskustvo socijalizma i kasnije evropske integracije učinile okvirom svoje vlastite verzije srednjoevropskog identiteta.

Sa druge strane, nameće se pitanje da li je ponašanje Rusije zapravo neprekidna potraga za priznanjem, za potvrdom koja treba da dođe spolja, jer je duboko utkana u samu srž njenog identiteta? Frensis Fukujama piše da osjećaj povrijeđenosti, omalovažavanja i utiska da se sopstveno dostojanstvo ne poštuje može biti jedan od najsnažnijih pokretača političkog djelovanja. Taj osjećaj rađa frustraciju, a iz nje se potom izdvaja zahtjev za priznanjem i za potvr-

dom posebnosti i vrijednosti. Govoreći o odnosu Rusije prema Zapadu, Fukujama u ponašanju ruskog predsjednika prepoznaje isto ono što i Nidik opisuje: otpor prema moralnoj superiornosti kojom je Zapad decenijama zračio u odnosu na Rusiju, svodeći je na drugorazrednu silu i uporno ponavljajući narativ njenog „opadanja“.

Nidik, takođe, precizno opisuje kako Rusija vidi Zapad. Iz ruske perspektive, zapadne zemlje preuzele su ulogu nekadašnje rimske crkve, dok se Brisel doživljava kao novi centar moći koji zahtijeva pokoravanje. Istovremeno, „Istok“ (Rusija) neprekidno traži poštovanje; kada ga ne dobija, osjećaj povrijeđenosti samo se produbljuje. Na to se nadovezuje i uvjerenje o sopstvenoj nacionalnoj posebnosti, ideja koja se već dugo hrani ruskim nacionalizmom.

Nidik zatim skreće pažnju na to da se samo shvatanje nacije na Istoku i Zapadu nije oblikovalo na jednak način. Dok se na Istoku pravi jasna razlika između nacionalnosti i državljanstva, pa se te dvije kategorije doživljavaju bitno različitim, na Zapadu se one gotovo stapaju u jednu cjelinu. Zapadni model nacije izrastao je iz građanstva: iz horizontalnog sloja društva koji je stajao nasuprot plemstvu i kleru i obuhvatao sve ljude bez obzira na jezik ili vjeru. Na Istoku su se, za razliku od toga, nacije razvijale unutar velikih carstava koja su bila dom mnogim etničkim skupinama. Tako je na Zapadu postojanje nacije postalo teško zamislivo bez vlastite države, dok su na Istoku nacije vjekovima opstajale u okvirima širih imperija.

Autor uvodi i dva značajna pojma: *rodbinska nacija*, karakteristična za Istok, i *komšijska nacija*, na koju nailazimo na Zapadu. *Komšijska nacija* počiva na dogovorenim pravilima, instituci-

jama i prihvatanju zajedničkog ustavnog poretka. Kod *rodbinskog* shvatanja nacije, spoljašnja pravila nijesu u središtu, već se ističu osjećaji pripadnosti, porijeklo i srodstvo. Naravno, ove odrednice nijesu stroge: i u istočnim državama postoje primjeri komšijskog modela. Nidik ističe da su se ove dvije predstave nacionalizma najjasnije susrele u Njemačkoj. S jedne strane, postojali su hijerarhija, disciplina, razum i obaveza - sve ono što simbolizuje snažnu državu. S druge, duboko ukorijenjen nacionalni osjećaj. Ta kombinacija pokazala se izuzetno opasnom i obilježila je jedan od najmračnijih perioda evropske istorije.

Još jedna važna linija razdvajanja između Istoka i Zapada jeste ekonomska nejednakaost. To nije pojava novijeg vijeka; Istočna Evropa je gotovo oduvijek zaostajala za Zapadom i činila njegovu periferiju. Razlozi su bili i geografski i klimatski. Najplodnije zemljište nalazilo se na zapadnoj strani kontinenta, a oštrija klima na istoku oblikovala je naseља koja su bila razućenija i rjeűe rasporeűena. Težiűte razvoja, kako je zabiljeűio Fernan Brodel, uvijek se priklanjalo moru, a zemље duboko u unutraűnosti ostajale su po strani glavnih tokova trgovine i inovacija.

Politićki oblici koji su obiljeűili istoćnoevropske drűave takoűe nisu doprinijeli smanjenju razlika. Socijalizam je, prelaskom s poljoprivreűe na industriju, donio odreűeni napredak, ali nedovoljan da bi se sustiglo dinamićno svjetsko trűiűte i promjene koje su obiljeűile treűu industrijsku revoluciju. Dok je Zapad ubrzano prelazio u postindustrijski razvoj, socijalizam se našao u zaűtoju i izgubio korak.

U takvim okolnostima Nidik vidi Evropsku uniju kao ključnu silu koja bi trebalo da izravna razlićke između svo-

jih zapadnih i istoćnih ćlanica. Podsjećada su politike liberalizacije, stabilizacije i privatizacije, terapija primjenjivana padom Berlinskog zida, u početku djelovale kao put ka integraciji, ali su poslićje ekonomske krize 2008. godine počele da izazivaju snaűan otpor u pojedinim istoćnoevropskim zemљjama. Taj otpor se ne odnosi samo na ekonomske mјjere, već i na osjećaj da je nejednakost postala trajno stanje.

Kultura sjećanja jedan je od elemenata na koje Nidik posebno skreće pažnju. Što se ide dalje prema sjeveroistoku Evrope, Litvaniji, Letoniji, Poljskoj i Ukrajini, sve je izraćenija praksa da se, uz zabranu nacistićkih simbola, javno osuűuju i simboli sovјjetskog totalitarizma. U nekim sredinama naglasak je ćak snaűnije stavljen na sovјjetske zloćine nego na nacistićke. Nidik primjećuje da se time istorija pretvara u klackalicu: „tamo gdje se razotkrivaju zloćini staljinizma, iz vida se gube zloćini nacional-socijalizma“. Takav odnos prema prošlosti naroćito je prisutan u zemљjama koje su nekada bile dio Sovјjetskog Saveza, kako baltićkim drűavama, tako i Ukrajini, Moldaviji.

Odnos Istoka i Zapada, posmatran oćima njemaćkog novinara, ispunjen je ambivalencijom, nerazumijevanjem i paradoksima. Zapadna sigurnost u vlastitu misiju, ćesto proűeta arogancijom i moralizatorskim tonom, na Istoku se prima s podoűrenjem i lako prerasta u sliku o dekadentnom, posrnulom Zapadu. Sve to otkriva koliko su vizije kontinenta promjenљjive, neodreűene i krhke, a opet trajne i stvarne.

Kroz pažљivo oblikovana poglavlja Nidik pokazuje da odnos Istoka i Zapada nije jednoznaćan niti jednosmjernan. On ga posmatra kroz viűe slojeva, kao što je ekonomski, kulturni, semantićki i

društveni, te na osnovu toga razlaže linije razlikovanja koje su se kroz vjekove formirale. Suprotnosti koje često vezujemo za ove prostore, bilo da je to razum i nauka na jednoj strani, ili vjera i osjećaj na drugoj, pogrešno vidimo kao potpuno odvojene svjetove.

Ipak, suprotnosti su mnogo više obilježene međusobnim preplitanjem. To potvrđuju i brojni istorijski primjeri. Vizantijska arhitektura oblikovala je Venciju, Keln i Palermo. Grčki učenjaci bili su katalizator zapadne renesanse. Prosvetiteljstvo je odjeknulo u liku Petra Velikog, Dimitrija Kantemira i Dositeja Obradovića. Ruska avangarda ostavi-

la je trag širom svijeta. Marksizam, iako proizvod zapadnog misaonog prostora, snažno je preoblikovao političku dinamiku cijele Istočne Evrope.

Rezervisanost, nerazumijevanja i različiti stereotipi, naravno, ostaju prisutni. Religijski narativi sa Istoka ponekad Zapad prikazuju kao bezdušan, dekadentan i imperijalan; Zapad, pak, Istok često posmatra kao zaostao i sklon autoritarizmu, uz prešutnu pretpostavku da ga treba „usmjeravati“ i nadzirati. Nidik podvlači da se mnoga rješenja Zapada mogu pronaći i na Istoku, ali da je za to potrebno razumjeti način razmišljanja onog drugog.

mr Filip Denda